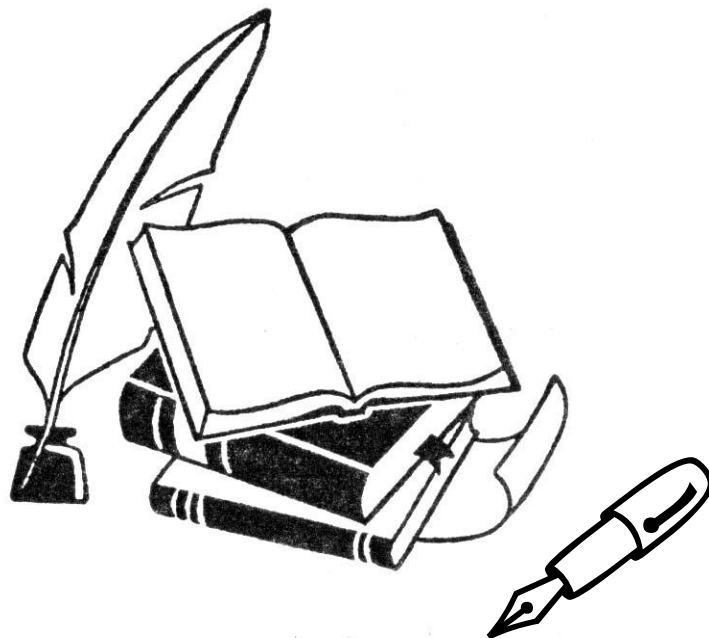

О.В. АНИЩЕНКО

**НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ
З ІСТОРІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ
ТА ІСТОРІЇ ПЕДАГОГІКИ**

**МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
НАУКОВЦЯМ-ПОЧАТКІВЦЯМ**

Ніжин – 2003

О.В. АНИЩЕНКО

**НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ
З ІСТОРІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ
ТА ІСТОРІЇ ПЕДАГОГІКИ**

**МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ НАУКОВЦЯМ-
ПОЧАТКІВЦЯМ**

Ніжин – 2003

УДК 377.05
ББК 74.00я73
А 67

Друкується за рішенням вченої ради Ніжинського державного педагогічного університету імені Миколи Гоголя. Протокол № 7 від 24.04.2003 р.

Рецензенти:

канд. пед. наук, доцент **Яковець Н.І.** (Ніжинський державний педагогічний університет імені Миколи Гоголя);

канд. пед. наук, доцент **Федорчук Е.І.** (Кам'янець-Подільський державний університет).

Відповідальний за випуск: канд. пед. наук, доцент **Яковець Н.І.**

Друкується в авторській редакції.

Аніщенко О.В.

Наукові дослідження з історії професійної освіти та історії педагогіки: методичні рекомендації науковцям-початківцям / О.В. Аніщенко. – Ніжин: НДПУ ім. М. Гоголя, 2003. – 49 с.

У запропонованому методичному посібнику містяться рекомендації щодо організації науково-дослідної діяльності в галузі історії професійної освіти і педагогіки. Висвітлено специфіку планування й проведення історико-педагогічного наукового пошуку. Розглянуто проблеми етики і культури дослідницької діяльності.

Для педагогів-практиків, наукових працівників, студентів, аспірантів.

ББК 74.00я73

© НДПУ ім. М. Гоголя
© Аніщенко О.В., 2003

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	5
Планування наукової діяльності та організація історико-педагогічного дослідження.....	7
Тема наукового дослідження та її актуальність.....	9
Об'єкт і предмет, мета і завдання дослідження.....	12
Хронологічні та географічні межі дослідження.....	15
Концепція наукового дослідження.....	16
Методи історико-педагогічного дослідження.....	17
Формування джерельної бази дослідження, аналіз та систематизація дослідницьких матеріалів.....	21
Форми викладу матеріалів наукового дослідження.....	34
Методологічна культура науковців та етичний аспект науково-дослідницької діяльності.....	35
АФОРИЗМИ ПРО НАУКУ, НАУКОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ.....	38
ПІСЛЯМОВА.....	39
ЛІТЕРАТУРА.....	40
ДОДАТКИ.....	44

ПЕРЕДМОВА

Останнім часом у суспільному житті України спостерігається переоцінка цінностей, переосмислення подій та явищ. Певним чином ці процеси торкнулися і наукової діяльності. Доступ до нових архівних та інших джерел, можливість вільно інтерпретувати минулі й сучасні події сприяли активізації наукових пошуків зокрема в галузі теорії професійної освіти, історії педагогіки.

Серед широкого загалу дослідниць / дослідників, особливо науковців-початківців, поширена думка про те, що написання наукових робіт з історії педагогіки, теорії професійної освіти є абсолютно не складною справою. На їх погляд, відсутність експерименту значно спрощує як складання тексту, так і захист взагалі, а тому й історико-педагогічні праці “пишуться” швидко і не мають наукового значення. Проте науковці, котрі дотримуються такої точки зору, забувають, що дослідження з історії педагогіки мають певну специфіку.

Для успішного здійснення наукового пошуку в галузі історії педагогіки і професійної освіти замало одного бажання безболісно здобути науковий ступінь кандидата педагогічних наук. Щоб виконати роботу на належному рівні, отримати цінні результати необхідна копітка і систематична праця. Молоді дослідники/дослідниці повинні любити тему своєї дисертації, прислухатися до порад наукового керівника (консультанта), досвідчених науковців. Слід пам'ятати, що працелюбність, наполегливість і витримка – невід'ємні супутники історика педагогіки.

Як слушно зауважив академік С.У. Гончаренко, у багатьох наукових працях сучасних дослідників-педагогів подаються давно відомі істини як „нові відкриття”, спостерігається перекручення фактів і висновків, вибіркоче цитування опонентів на свою користь, цитування неіснуючих матеріалів тощо. До недоліків численних дисертацій з педагогіки належать й аморфність поняттєво-термінологічного апарату, домінування методів досліджень, які не забезпечують необхідної об'єктивності та вірогідності одержаних результатів. Низька методологічна грамотність і культура дослідників, недостатня методологічна підготовка, нерозуміння відмінностей між науковою та інформаційною новизною,

епістолярний жанр викладу дисертаційних матеріалів є причинами того, що часто захищаються теоретичні висновки, які є наукоподібними.

Варто пам'ятати, що науковим і дисертаційним може вважатися лише те дослідження, котре адекватно й повно відповідає таким вимогам: чіткість у визначенні стратегії дослідження, його мети, завдань, об'єкта і предмета; ґрунтовне проектування та послідовне здійснення наукового пошуку; доцільно вибрані тактичні засоби методологічного аналізу; коректність у формулюванні понятійно-категоріального апарату; дотримання чинних вимог щодо викладу та оформлення результатів дослідження. Як свідчить аналіз літературних джерел, дисертацію слід розглядати як роботу, в якій відображено досягнення її автором необхідного рівня наукової кваліфікації, вміння самостійно вести наукові пошуки.

У запропонованому методичному посібнику подано рекомендації щодо формулювання та викладу основних методологічних характеристик наукових історико-педагогічних досліджень. Особлива увага звертається на проблеми створення та опрацювання джерельної бази, етичний аспект діяльності науковців. На думку автора, здійсненню усвідомленої науково-педагогічної діяльності також сприятимуть й афоризми, викладені в окремому розділі, а поради щодо оформлення додатків та їх зміст допоможуть науковцям-початківцям документально проілюструвати власні дослідження.

ПЛАНУВАННЯ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Формою розвитку науки є наукові дослідження, тобто вивчення процесів і явищ за допомогою наукових методів, аналіз впливу на них різних факторів, а також дослідження взаємодії між явищами з метою одержання ґрунтовних доказів і корисних для науки та практики рішень з максимальним ефектом.

Ефективність наукового пошуку залежить від багатьох факторів і зокрема – від чіткої організації та планування дослідницької діяльності. З цією метою складаються *плани*: 1) реальні – розроблені з урахуванням усіх об'єктивних умов діяльності та свідомим бажанням виконати їх (на тиждень, місяць тощо); 2) перспективні – визначають етапи діяльності в майбутньому; 3) прогностичні – враховують можливі та ймовірні результати розвитку дослідження. Наведемо приклад планування.

З метою упорядкування дослідницької діяльності науковим керівником – доктором педагогічних наук, професором, дійсним членом АПН України Н.Г. Ничкало та автором дисертації „Розвиток професійної освіти жінок в Україні (друга половина ХІХ – початок ХХ століття)” О.В. Аніщенко було складено **план роботи** на 3 роки. У ньому знайшли відображення такі види діяльності (по місяцях): *опрацювання та узагальнення літературних та архівних джерел; систематизація дослідницьких матеріалів; складання бібліографічного покажчика джерельної бази; написання тексту параграфів, окремих розділів та висновків; підготовка рукописів статей для фахових педагогічних журналів; участь у конференціях; підготовка рукопису дисертації; обговорення в лабораторії (відділі) результатів наукового пошуку; доопрацювання тексту дисертації; допуск до захисту; визначення терміну захисту дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук.*

Наукові дослідження з історії професійної освіти та педагогіки виконуються в певній послідовності. *Процес виконання роботи має певні складові:*

- формулювання теми дослідження;
- обґрунтування актуальності дослідження;

- визначення об'єкта, предмета, мети і завдань, географічних і хронологічних рамок дослідження;
- формулювання гіпотези і концепції дослідження;
- формування джерельної бази;
- опрацювання архівних і літературних джерел за допомогою обраних методів дослідження;
- узагальнення результатів дослідження, формулювання висновків і рекомендацій;
- науковий виклад та оформлення матеріалів дослідження у монографіях, посібниках, статтях, тезах, підготовка тексту дисертації;
- впровадження та апробація результатів наукового пошуку (у навчально-виховному процесі конкретних закладів освіти, виступи з доповідями на конференціях, семінарах, з'їздах тощо);
- визначення наукової новизни дослідження, особистого внеску автора, практичної, а також теоретичної значущості роботи.

Наведемо приклад виконання історико-педагогічних досліджень. Так, у науково-дослідницькій діяльності автора над дисертацією [1] виокремлюються три етапи.

На *першому етапі* (1997-1998 рр.) аналізувався стан висвітлення питань фахової освіти жінок в історико-педагогічній науці, теоретично осмислювалась проблема, розроблялась програма дослідження, визначались його мета, предмет і об'єкт. Формувалася джерельна база з питань професійної освіти жінок в Україні досліджуваного періоду, здійснювалась систематизація і первинна обробка даних.

На *другому етапі* (1998-1999 рр.) продовжувалося поглиблене вивчення науково-педагогічних, архівних та інших матеріалів з теми дослідження; здійснювалися зіставно-порівняльний аналіз та систематизація вивчених документів; готувалися до друку публікації за проміжними результатами наукового пошуку.

На *третьому етапі* (1999-2000 рр.) узагальнювалися результати проведеного дослідження та аналізувалися нові документи; проводилась перевірка концептуальних положень і висновків наукової роботи; складалася хронологічна таблиця

документів і основних подій з історії професійної освіти та фахової діяльності жінок в Україні у другій половині XIX – на початку XX століття; визначалися шляхи використання вивченого досвіду; здійснювалося оформлення тексту дисертації та апробація результатів дослідження у доповідях та виступах на конференціях.

У наступному розділі пропонуємо розглянути методичні рекомендації щодо формування структурних компонентів історико-педагогічних досліджень та пошукової діяльності науковців-початківців.

ТЕМА НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЇЇ АКТУАЛЬНІСТЬ

Актуальність дослідження вказує на необхідність і своєчасність вивчення й розв'язання проблеми для подальшого розвитку теорії та практики навчання і виховання; виокремлює протиріччя, котрі, виникають між потребами суспільства (попитом на наукові ідеї та практичні рекомендації) і наявними засобами їх задоволення, які можуть дати наука і практика в даний час. У сучасних умовах актуальність педагогічного дослідження визначається ступенем зв'язку із завданнями реформування освіти. Наукову роботу можна вважати актуальною, якщо порушена проблема не була предметом комплексних досліджень, що необхідно для подальшого розвитку освіти.

У галузі історико-педагогічних досліджень актуальними є зокрема проблеми генези ідей про національну школу, національне, патріотичне й громадянське виховання, дитячий і молодіжний рух, досвід роздільного навчання й виховання представників обох статей тощо. Проте не доцільно обмежувати результати історико-педагогічних досліджень винятково „практичним впровадженням історичного досвіду”, „впливом на сьогодення”. Слід пам'ятати, що досліджувані феномени та явища неможливо відтворити в сучасних умовах. Як слушно зазначає академік С.У. Гончаренко, напевно, має йтися лише про розвиток ідей і творче використання того чи іншого результату за умови його адаптації до реалій сьогодення. До того ж, виявлення негативних феноменів, фактів та явищ, напевно, є не менш важливим, ніж визначення позитивних результатів.

Безперечно, актуальність проблеми й теми дослідження визначається не лише нагальними потребами системи освіти, а й не менш важливими потребами розвитку самої науки, логікою розвитку педагогічної теорії. Проте у будь-якому випадку при формулюванні актуальності дослідження мають бути обов'язково вказані психолого-педагогічні проблеми, які підтверджують необхідність здійснення дослідження (за С.У. Гончаренком).

Одним із істотних недоліків багатьох дисертацій є фрагментарний, некритичний аналіз історії питання у джерелах з теми дослідження. Замість якісного аналізу дослідницьких джерел, як правило, наводиться перелік авторів публікацій – справжніх дослідників проблеми і тих, хто опосередковано згадав у своїх працях про порушену проблему. Здійснений дисертантами аналіз літературних та архівних джерел не завжди показує, який саме аспект проблеми залишився не дослідженим або з чим вони не погоджуються.

Дослідники / дослідниці часто майже не розрізняють *проблему і тему дослідження*. Це є необхідним, оскільки не з кожної проблеми можна виокремити актуальну тему. Часто як обґрунтування актуальності науковці вказують на масштабні соціальні завдання у формулюваннях урядових документів або ж взагалі посилаються на потреби реформування освіти. Дуже часто актуальність обґрунтовується лише вузькопрактичними, конкретними потребами сьогодення освітянської галузі, і, на жаль, зовсім рідко – суперечностями між наявними теоретичними положеннями і новими педагогічними фактами. Як відомо, саме від розв'язання суперечностей залежить нове, те, що вносить автор у педагогічну науку. З огляду на практичну і наукову актуальність, академік С.У. Гончаренко всі педагогічні дослідження об'єднує в такі групи: високоактуальні, актуальні, малоактуальні, неактуальні.

Наголосимо, що опис актуальності наукового дослідження завершується найчастіше висновком про те, що незважаючи на наявні праці наукові знання у даній галузі є недостатніми або вони застарілі, або відсутні взагалі. Тим самим створюються умови для переходу до формулювання проблеми дослідження.

Педагогічна *проблема* відображає вимоги до вдосконалення певної галузі педагогічного процесу, до підвищення його

ефективності. Проблема має бути відображена насамперед у *темі* дослідження. *Тема* є локалізацією тієї сфери педагогічного процесу, яка обрана для дослідження певного аспекту проблеми.

У формулюванні теми важливо відобразити об'єкт, предмет і мету (призначення даного дослідження). Некоректне формулювання теми призводить до довільного тлумачення проблеми й нерідко до стихійного збирання матеріалу. Типовими помилками дослідників-початківців є формулювання „безпроблемних” тем (за С.У. Гончаренком), а також дублювання тематики досліджень з історії вітчизняної педагогічної думки й школи, української етнопедагогіки та ін.

Існують різні підходи до визначення *предмету історії педагогіки і професійної освіти*. Зокрема, В.Г. Безрогов, Г.Н. Матуліс розрізняють: 1) *історію освіти* (історію соціальних інституцій, норм і правил виховання тощо); 2) *історію педагогічної думки* (сукупність суспільних уявлень і міркувань про освіту і виховання); 3) *історію педагогічного звичаю або ж педагогічної ментальності* (етнографія дитинства, педагогічна етнологія). О.В. Сухомлинська окремим предметом історико-педагогічних досліджень виокремлює творчі *біографії педагогів (персоналії)*. Є досить багато прихильників і противників цієї проблематики. Проте слід пам'ятати, що зокрема життя педагога, його особиста біографія часто є основою наукової реконструкції епохи, репрезентує загальнопедагогічний досвід того чи іншого періоду тощо.

Звичайно, наведений розподіл не є остаточним, і з розвитком науки предметне поле історії педагогіки і професійної освіти буде ускладнюватися й диференціюватися.

Виходячи з наукових позицій, історико-педагогічний процес можна розглядати в *просторово-часовому вимірі* (хронологічний підхід), *предметному* (згідно окремих предметних полів, про що йшлося вище), або ж *усередині одного предметного поля* (історія дидактики, середньої освіти, жіночої освіти – загальної та професійної тощо).

Для тих, хто ще не визначився з темою наукової роботи, пропонуємо орієнтовну тематику і проблематику досліджень з історії вітчизняної професійної освіти та педагогіки, затверджені рішенням Вченої ради Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН

України (протокол № 11, 2001 р.)¹:

- Становлення і розвиток професійної підготовки молоді в Україні у різні історичні періоди.
- Становлення і розвиток реальних училищ в Україні (XIX – початок XX ст.).
- Професійна підготовка молоді в реальних училищах України (XIX – початок XX ст.).
- Розвиток вищої професійної освіти в Україні (1918-1961 рр.).
- Розвиток інженерної освіти в Україні (1961-1991 рр.).
- Тенденції розвитку професійно-технічної освіти в Україні (1900-1958 рр.).
- Розвиток професійно-технічної підготовки молоді в Україні (1958-1991 рр.)
- Становлення і розвиток професійно-педагогічної освіти в Україні.
- Професійно-технічна освіта в Україні у період переходу до ринкової економіки.
- Професійні та спеціальні жіночі школи в Україні та зарубіжних країнах.
- Проблеми професійної майстерності в історії вітчизняної та зарубіжної педагогіки.
- Педагогічна спадщина С.Я.Батишева у галузі професійної освіти і педагогіки.
- Педагогічна спадщина Г.Ф.Гринька у галузі професійної освіти.
- Педагогічна спадщина О.С.Дубинчук у галузі теорії та методики професійної освіти.

Насамкінець додамо, що *тема* наукової роботи обов'язково має бути зареєстрована у бюро Ради з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології в Україні (04053 м. Київ, вул. Артема, 52-А, тел.: 211-37-74).

ОБ'ЄКТ І ПРЕДМЕТ, МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Необхідним елементом наукового пошуку є визначення об'єкта і предмета досліджень.

Об'єкт становить цілісне утворення елементів педагогічної

---

¹ Ничкало Н.Г. Развитие в Украине исследований по проблемам педагогики и психологии профессионального образования на рубеже столетий. – К.: Наук. світ, 2001. – С. 53-54.

діяльності чи знань про неї, що є частиною педагогічного процесу, зафіксованої в темі для подальшої конкретизації. Основними об'єктами історико-педагогічних досліджень є діяльність учителів і вихователів, вихованців, організація чи управління навчально-виховним процесом у різні історичні періоди тощо.

Предмет визначає той бік об'єкта, що досліджується, в певних умовах. Ним може бути мета освіти чи виховання, зміст, форми і методи реалізації педагогічного процесу, особливості й тенденції розвитку навчально-виховних явищ і процесів в історичному контексті тощо.

Пропонуємо на конкретних прикладах розглянути об'єкти і предмети досліджень (див. табл. 1).

Таблиця 1

Об'єкти і предмети історико-педагогічних досліджень

Вихідні дані про дисертації	<i>I. Аніщенко О.В. Розвиток професійної освіти жінок в Україні (друга половина XIX – початок XX століття): дис... к. пед. н.: 13.00.04. – К., 2000. – 279 с.</i>
	<i>II. Гупан Н.М. Розвиток історії педагогіки в Україні (історіографічний аспект): дис... д. пед. н.: 13.00.01. – К., 2001. – 403 с.</i>
	<i>III. Лікарчук І.Л. Управління системами підготовки каліфікованих робітників в Україні: педагогічний аспект (1888-1998 роки): дис... д. пед. н.: 13.00.04. – К., 2001. – 380 с.</i>
Об'єкт дослідження	<i>I. Професійна освіта жінок у процесі її історичного розвитку.</i>
	<i>II. Процес нагромадження історико-педагогічного знання, відображений у вітчизняній педагогічній літературі.</i>
	<i>III. Професійна освіта України у процесі її історичного розвитку.</i>
Предмет дослідження	<i>I. Основні напрями, тенденції, зміст та організація жіночої професійної освіти в Україні у II половині XIX – на початку XX ст.</i>
	<i>II. Формування і розвиток вітчизняної історико-педагогічної науки як системної сукупності знань про історико-педагогічний процес.</i>
	<i>III. Становлення і розвиток управління системами підготовки кваліфікованих робітників в Україні в 1888- 1998 рр.</i>

За С.У. Гончаренком, при виборі об'єкта і предмета дослідження можна йти двома шляхами. Перший передбачає формулювання проблеми, від якої дослідники переходять до теми, об'єкта, предмета, мети дослідження, поступово звужуючи і конкретизуючи

галузь питань, що розглядаються. Однак більш ефективним є інший шлях, згідно з яким здійснюється зворотний рух – від проблеми до предмета дослідження, а від нього – до його об'єкта і теми, тобто шлях, за яким дослідник усвідомлює, що йому треба одержати у процесі дослідження, якими мають бути очікувані результати. Це пов'язано з чіткістю постановки і формулювання проблеми. Вона може прямо вказувати на предмет дослідження, тобто виявляти той бік педагогічної реальності, який вивчено ще недостатньо, визначати недоліки практичної діяльності, котрі необхідно усунути, що потребують розв'язання. Схематично наведену логіку міркувань можна подати так: що відсутнє → що треба одержати (проблема) → про що треба одержати нові знання (предмет) → що для цього необхідно вивчити (об'єкт) → в якій галузі педагогічної діяльності (тема).

Зазначимо, що предмет конкретизується в меті й завданнях дослідження, які є безпосередніми характеристиками науково-дослідної діяльності.

Мета спрямовує дослідження на одержання нових даних про предмет, які дадуть можливість підвищити якість педагогічного процесу.

Завдання – це програма дослідницьких процесів, які відображають логіку наукового пошуку. Єдиного стандарту у формулюванні завдань бути не може, але найчастіше вони пов'язані з виявленням сутності, структури об'єкта, що вивчається, розкриттям загальних способів його перетворення та розробкою конкретних методик педагогічних дій і практичних рекомендацій.

В історико-педагогічних дослідженнях існує своєрідна „ієрархія” завдань. Спершу окреслюються найбільш загальні, кожне з яких деталізується в процесі дослідження. Конкретні завдання розв'язуються в окремих розділах і параграфах наукової роботи.

Від усвідомлення складових наукового апарату залежать усі подальші етапи роботи над дисертацією, дипломною роботою. Не менш важливим є й визначення хронологічних і географічних меж дослідження.

ХРОНОЛОГІЧНІ ТА ГЕОГРАФІЧНІ МЕЖІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Історико-педагогічні дослідження мають таку саму структуру, як й інші види педагогічних досліджень. Проте специфіка об'єкта і предмета наукової роботи вимагає чіткого окреслення географії та хронології наукового пошуку з обов'язковим обґрунтуванням цих компонентів. Пропонуємо розглянути обґрунтовані автором хронологічні та географічні рамки дослідження, визначені під час роботи над кандидатською дисертацією [1, с.8].

„Хронологічні рамки дослідження охоплюють період з другої половини ХІХ і до початку ХХ століття. Визначення нижньої межі зумовлено: соціально-економічними факторами (реформа 1861 р., зростання ролі жінок у суспільному виробництві, урбанізація, розвиток економіки України на основі капіталістичних відносин); культурно-освітніми подіями, що впливали на розвиток жіночої освіти та формуванням нормативно-правової (видання положень про управління жіночими навчальними закладами, затвердження наказів про їх відомчу підпорядкованість, повеління уряду про допущення жінок на державну службу тощо). Верхня межа ґрунтується на громадсько-політичних і соціально-економічних змінах, що відбувались в імперії на початку ХХ століття й об'єктивно зумовлювали посилення уваги органів державної влади та управління, а також громадських організацій до розв'язання проблем фахової освіти жінок.

Географічні рамки дослідження охоплюють більшу частину території України, яка у другій половині ХІХ - на початку ХХ століття входила до складу Російської імперії і була представлена 9 губерніями, що поділялись на 3 навчальні округи (Київський, Харківський, Одеський). Проте Галичина, Буковина і Закарпаття були у складі Австро-Угорщини і, відповідно, освіта жінок розвивалась за законами цієї держави. Оскільки становлення жіночої освіти на західноукраїнських землях має свої специфічні особливості, це питання потребує окремого вивчення. Наше дослідження торкається лише окремих аспектів розвитку фахової освіти жінок у названому регіоні”.

Зауважимо, що об'єкт, предмет, хронологічні й географічні межі, мета і завдання окреслюють ту галузь педагогічної діяльності, яка

досліджуватиметься науковцем-початківцем. Однак вони не розкривають обраний дослідником принциповий шлях реалізації поставленої проблеми. Він розкривається у провідній ідеї наукової роботи і формулюється у вигляді гіпотези дослідження.

КОНЦЕПЦІЯ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Загалом концепція тлумачиться як спосіб розуміння, основна ідея або точка зору, провідний задум. Концепція наукового дослідження являє собою ідейний задум наукової праці, систему взаємопов'язаних наукових положень, котрі використовує дослідник для досягнення потрібного результату.

Концепція може ґрунтуватися на загальноприйнятих теоріях певної наукової школи (про що необхідно вказати у посиланнях на першоджерела та цитуванні літератури), а може бути авторською, тобто розкривати власні теоретичні міркування дослідника. І в першому, і в другому випадку викладені положення є низкою понять, а не штучним набором окремих різнопланових тверджень. Дотримання цієї вимоги відображає концептуальний зміст дослідження.

Проілюструємо зазначене вище концептуальними положеннями, викладеними автором у кандидатській дисертації: „Розвиток професійної освіти жінок в Україні (друга половина XIX – початок XX століття)” [1, с. 8]:

„Розвиток професійної освіти жінок в Україні у другій половині XIX – на початку XX століття розглядався нами з урахуванням соціально-економічних, суспільно-політичних подій, що відбувалися в Російській імперії взагалі та в Україні зокрема, а також зарубіжних тенденцій розвитку жіночої професійної освіти. На всіх етапах наукового пошуку враховувалися специфічні цілі, завдання і функції жіночої професійної освіти, яка, незважаючи на відставання від розвитку освіти чоловіків, була складовою освітньої системи держави. Діяльність жіночих закладів освіти регулювалася рядом нормативно-правових документів”.

Реалізації наукових задумів педагогів зокрема сприятиме використання методів, адекватних меті й завданням історико-педагогічних досліджень.

МЕТОДИ ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Невід'ємною процедурою при плануванні й організації дослідницького процесу є визначення методологічних основ дослідження, вибір методів його проведення і перетворення їх потім на конкретні дослідницькі технології, адекватні меті й завданням наукового пошуку.

Для істориків педагогіки цікавими будуть класифікація та характеристика методів дослідження, запропонованих М. Богуславським. До **загальних методів** історико-педагогічних досліджень науковець насамперед відносить *історико-структурний*. Його сутність полягає у розподілі феномену минулого на складові. Цього можна досягти запитаннями до минулого. Якщо вони будуть оригінальними і значущими, то й минуле „відповість” так само. У разі банальних запитань („як навчали вчителів”, „що там вивчали”) результат буде відповідним.

Другим провідним методом є *конструктивно-генетичний*, завдяки якому простежуються зміни досліджуваного феномену в цілому і його складові у просторі та часі. При цьому відбувається поділ процесу на певні етапи, встановлюється його науково-обґрунтована періодизація.

Завершує дослідження *порівняльно-зіставний (історико-компаративістський) метод*. При його використанні наведені раніше етапи порівнюються й зіставляються між собою. Встановлюється регрес і прогрес різних явищ минулого і на цій основі формулюються відповідні висновки та оцінки.

Структура історико-педагогічного знання завершується сферою **часткових методів** дослідження. Їх специфіка полягає в тому, що вони здатні найбільш адекватно сприяти пізнанню конкретних феноменів минулого. Серед цих методів виокремимо такі:

- *аксіологічний*, що використовується для вивчення загальнолюдських і національних цінностей освіти, встановлення їх пріоритетності;

- *великих інноваційних циклів*, які сприяють вивченню розвитку освіти протягом дії даного циклу (як правило, 60—70-х років). Так, цикл розвитку освіти, який розпочався в Росії у 1860 р., закінчився на

межі 20-30-х років ХХ ст. і т.д.;

- *хвильовий* — сприяє пізнанню поширення своєрідних хвиль просвіти (дворянська, буржуазна, пролетарська, селянська, міська);

- *модернізаторський* — сприяє вивченню освітніх реформ-контрреформ;

- *персоналістично-біографічний* – у центрі уваги дослідника опиняється особистість педагога, наукового діяча минулих часів;

- *монографічний*, котрий передбачає цілісне вивчення конкретного навчально-виховного закладу (наприклад, Ніжинської Гімназії вищих наук князя Безбородька, Одеських Вищих жіночих курсів тощо).

Для розуміння генези науково-педагогічного знання найбільш адекватними є *парадигмальний метод*, що передбачає розгляд внутрішньої логіки розвитку педагогічної теорії з точки зору виникнення, трансформації, взаємодії різних парадигм.

Звернемося до загальноприйнятих класичних методів історико-педагогічних досліджень.

Теоретичні загальнонаукові методи досліджень. *Системний метод* (метод системного аналізу) – сукупність методологічних засобів, прийомів, спрямованих на реалізацію системного підходу при дослідженні складних об'єктів або явищ.

Аналіз – уявне або фактичне розкладання цілого на частини. За допомогою аналізу виокремлюються та досліджуються окремі ознаки предмета чи явища. Це дає можливість вивчати їх структуру, відокремити суттєві характеристики від несуттєвих тощо.

Типовим прикладом аналізу є *класифікація* – розподіл властивостей предметів, що складають об'єкт, на класи (групи), підкласи (підгрупи) тощо. Цей метод використовується на початкових стадіях дослідження і дає можливість упорядкувати та класифікувати педагогічні явища на основі визначення їх однорідності. Ефективність класифікації залежить від вибору єдиних ознак, за якими вона відбувається. Нечіткість такого вибору є типовою помилкою науковців-початківців, що заважає усвідомити та чітко схарактеризувати зміст досліджуваних явищ і процесів.

Після аналітичного процесу науковець звертається до *синтезу* – раціонального поєднання частин, відокремлених шляхом аналізу. Сутність синтезу полягає в тому, що відбувається формування нових уявлень про предмет, уточнюються та збагачуються знання про нього.

Методи аналізу і синтезу застосовуються в теоретичних дослідженнях під час визначення проблеми наукового пошуку, наукової концепції, розробки гіпотези тощо.

Порівняння – метод, за допомогою якого відбувається зіставлення досліджуваних предметів та встановлення їх подібності або відмінності. З метою досягнення достовірних результатів при порівнянні необхідно дотримуватися таких вимог: зіставляти однорідні поняття чи об'єкти; порівнювати предмети за такими ознаками, які мають суттєве значення. На рівні чуттєвого пізнання педагогічної дійсності порівняння фіксує зовнішню подібність або відмінність, що дозволяє виявити певні закономірності, розкрити сутність одержаних даних.

Узагальнення – мисленнєвий перехід від групи досліджуваних окремих об'єктів (предметів, фактів, понять тощо) на більш високий ступінь абстракції шляхом виявлення загальних ознак (якостей, відносин, тенденцій розвитку), властивих кожному із об'єктів, що розглядаються.

Під *абстрагуванням* розуміють процес уявного відокремлення певної властивості або ознаки предмета з метою більш глибокого їх вивчення.

Конкретизація є процесом сходження від абстрактного до конкретного, що дає можливість більш точно схарактеризувати об'єкт, котрий вивчається, з урахуванням структурних і функціональних зв'язків його компонентів.

До емпіричних методів історико-педагогічного дослідження зокрема належить *метод вивчення документальних джерел*, що ґрунтується на аналізі інформації, яка міститься у досліджуваних матеріалах (протоколах екзаменів, розкладах занять, навчальних планах і програмах, навчально-методичній літературі, статтях тощо) з метою виявлення, наприклад, особливостей дидактичних систем різнотипних закладів освіти. Про це йтиметься в окремому розділі.

Зауважимо, що наукове педагогічне дослідження повинно включати не лише якісний аналіз явищ, котрі вивчаються, а й кількісний вимір одержаних результатів, що підвищує ступінь вірогідності та об'єктивності їх оцінки. З метою обробки дослідницьких матеріалів, а також для встановлення кількісних залежностей між явищами, що вивчаються, у педагогіці застосовують окремі **методи прикладної математичної статистики**. Наприклад, історикам педагогіки вони дають можливість у певних хронологічних межах вирахувати кількість освітніх установ по населених пунктах, губерніях, навчальних округах; визначити рівень писемності населення по регіонах (за статевою і становою приналежністю, віросповіданням, віком); джерела субсидування і матеріально-технічний стан навчальних закладів; навчальні успіхи вихованців тощо.

Авторами сучасних історико-педагогічних досліджень використовуються й методи, що залишилися поза нашою увагою:

бібліографічний метод вивчення архівних, бібліотечних і музейних каталогів, фондів, описів та бібліографічних видань;

метод екстраполяції – дає можливість поширити висновки, одержані в результаті аналізу матеріалів, наприклад, щодо діяльності окремих професійних закладів, на мережу навчальних інституцій певного профілю в цілому;

хронологічний метод дає змогу розглядати предмет дослідження у динаміці, змінах і часовій послідовності;

термінологічний аналіз – визначення окремих термінів відповідно предмету дослідження в педагогічному контексті, що стає можливим у результаті опрацювання відповідної літератури. Цей метод використовується, якщо у дослідженні фігурує теоретична база і категоріально-понятійний апарат кількох наук;

контент-аналіз – метод систематизованої фіксації та квантифікації змістовних одиниць у матеріалі, що досліджується (зокрема, виявляє випадкові та невідповідні елементи);

метод історичної реконструкції, за допомогою якого історична реальність відтворюється об'єктивно як втілення і вираження певної закономірності, історичного типу, ідеалу тощо, і разом з тим – певних людських діянь, людської долі;

метод періодизації (діахронний метод) – сприяє розкриттю

якісних змін у ході розвитку подій та явищ, що вивчаються, їх форми і зміст на певних етапах історичного розвитку. Цей метод дослідження спрямовує науковців до певних критеріїв періодизації основної ідеї праці. Критерій періодизації – це той історичний фактор, який відбиває основний зміст певного відрізка конкретного історичного процесу. Метод періодизації допомагає не лише виявити певні кількісні та якісні зміни педагогічних явищ, а також пояснити причини цих перетворень;

порівняльно-історичний метод може дати користь за умови дотримання певних вимог: порівнювати подібні факти, події в одних і тих самих історичних умовах, що сприятиме виявленню єдиного, загального в однорідних явищах, подіях, процесах; необхідно враховувати просторово-часові межі процесів, що порівнюються. Цей метод сприяє конкретизації мети дослідження в цілому й окремих його аспектів.

Зарубіжними вченими (С.Шейпін, А.Текрі) обґрунтовується доцільність використання *просопографічної методики*. На думку авторів, вона дозволяє більш повно включити в дослідження історичний контекст і тим самим в якійсь мірі позбавитися модернізуючого та спотворюючого впливу „предвзятих” концепцій відносно предмету дослідження. Просопографічне дослідження має забезпечуватися достатньою кількістю документальних джерел.

ФОРМУВАННЯ ДЖЕРЕЛЬНОЇ БАЗИ ДОСЛІДЖЕННЯ, АНАЛІЗ ТА СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ДОСЛІДНИЦЬКИХ МАТЕРІАЛІВ

Вельми важливою умовою успішного здійснення наукових пошуків в історико-педагогічній галузі є ретельний добір та аналіз джерел (архівних та літературних).

Загальні відомості про роботу з літературними та архівними джерелами. Опрацювання літератури передбачає: *складання бібліографії* – переліку джерел з теми дослідження; *реферування* – стислий виклад основного змісту джерела; *конспектування* – більш детальні записи, в основі яких – основні положення та ідеї роботи; *анотування* – короткий виклад загального змісту роботи; *цитування* – точне відтворення висловлювань,

фактичних або статистичних даних, котрі містяться у праці, що вивчається.

З метою впорядкування науково-дослідницької діяльності можна визначити *послідовність пошуку джерел інформації*:

1) з'ясувати, в яких бібліотеках, архівах доведеться працювати (див. табл. 2);

2) скористатися ресурсами Internet (наприклад, інформаційні ресурси Internet-вузла НБУ ім. В.І.Вернадського складають зокрема: каталог бібліотеки (за 1994 р.); реферати наукових видань України (з 1998 р.); повні тексти, одержані бібліотекою від інтелектуальних власників (12000); путівники по ресурсах Internet тощо; адреса: <http://www.nbu.gov.ua>).

3) перегляд обліково-реєстраційних видань, що дасть можливість відшукати найбільш повні з них, дозволить оцінити ступінь дослідженості проблеми;

4) перегляд бібліографічних покажчиків, періодичних видань;

5) перегляд каталогів (систематичних та алфавітних), картотек періодичних видань;

6) аналіз прикнижкових списків літератури та архівних джерел (подаються в кінці дисертацій, монографій, розділів або у виносках); у деяких передмовах до монографії подається аналіз літератури з проблеми, що розробляється автором;

7) аналіз літератури, що міститься у фондах бібліотек на правах рукописів (дисертації).

Таким чином, дослідники формують *власні картотеки* джерел.

Цінні фактичні матеріали складають фонди архівів. Усі архівні матеріали можна об'єднати в групи: *нормативні документи* (циркуляри, інструкції, рішення, постанови); *первинна документація* навчально-виховних закладів та органів освіти (програми, журнали,

Таблиця 2

Довідкова інформація про окремі державні архіви і бібліотеки м. Києва

Назви установ	Адреси, телефони установ
Національна бібліотека України ім. В.І.Вернадського	03039, м. Київ, пр-т 40-річчя Жовтня, 2. Тел. (044)267-48-67.
Інститут рукописів НБ ім.	01033, м. Київ, вул. Володимирська, 62.

<i>В.І.Вернадського</i>	<i>Тел. (044)224-60-93.</i>
<i>Національна парламентська бібліотека України</i>	<i>01601, м. Київ, вул.М. Грушевського, 1. Тел. 228-42-16.</i>
<i>Державна науково-педагогічна бібліотека України (головне приміщення)</i>	<i>04060, м. Київ, вул. М.Берлінського, 9. Тел. 467-22-14; 440-35-48.</i>
<i>Державна науково-педагогічна бібліотека України (філія)</i>	<i>01033, м. Київ, вул. Володимирська, 57, (Будинок учителя). Тел. 228-71-19.</i>
<i>Державна науково-технічна бібліотека МОН України</i>	<i>03171, м. Київ, вул. В.Антоновича, 180. Тел. 269-43-92; 268-23-24.</i>
<i>Державна наукова медична бібліотека</i>	<i>01017, м. Київ, вул. Толстого, 7.</i>
<i>Державна історична бібліотека України</i>	<i>01015, м. Київ, вул. І.Мазепи (Січневого повстання), 21, корп. 24. Тел. 290-46-17; 290-80-43.</i>
<i>Наукова бібліотека ім. М.О.Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка</i>	<i>01033, м. Київ, вул. Володимирська, 58. Тел. 235-70-98.</i>
<i>Архів кінофотодокументів</i>	<i>м. Київ, вул. Солом'янська, 24. Тел. 277-37-77.</i>
<i>Центральний державний історичний архів України у м. Києві</i>	<i>м. Київ, вул. Солом'янська, 24. Тел. 277-82-22.</i>
<i>Центральний державний архів вищих органів влади та управління України</i>	<i>м. Київ, вул. Солом'янська, 24. Тел. 277-12-33; 277-36-66.</i>
<i>Центральний державний архів громадських об'єднань України</i>	<i>м. Київ, вул. Кутузова, 8. Тел. 296-73-05; 296-56-16.</i>
<i>Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України</i>	<i>М. Київ, вул. Володимирська, 22-а. Тел. 228-44-81; 228-41-92.</i>
<i>Державний архів Київської області у м. Києві</i>	<i>м. Київ, вул. Фрунзе, 113. Тел. 435-00-16.</i>
<i>Державний архів м. Києва</i>	<i>м. Київ, вул. Олени Теліги, 23. Тел. 440-62-96; 440-62-66.</i>

протоколи тощо); *вторинні документи* (аналіз, узагальнення первинних джерел); *особові документи* (атестати, свідоцтва, анкети, нотатки, листи тощо); *мемуари*; *статистичні матеріали*.

Щоб архівні документи якнайшвидше стали підґрунтям наукового пошуку, потрібно *спланувати роботу* в архіві. Перш за все дослідникам необхідно ознайомитись з науково-довідковим

апаратом архіву, а саме: зведеним довідником (путівником) фондів архіву (іноді з короткою анотацією окремих фондів); довідниками і каталогами наявних в архіві матеріалів та описів справ. Для всіх (без винятку) вітчизняних архівів (обласних і центральних) видано путівники. Наприклад:

Государственный архив Киевской области (путеводитель). – К.: Изд-во полит. лит-ры Украины, 1965. – 411 с.

Державний архів Сумської області: Путівник. – Суми, 2002. – Т. 1. – 318 с.

Центральний державний історичний архів України, м.Львів: Путівник / Упор. О. Гнєвишева. – Львів-Київ, 2001. – 410 с.

Після того, як дослідниками будуть виокремлені необхідні для наукового пошуку фонди, слід проаналізувати описи цих фондів. Вивчення справ, тобто одиниць зберігання, так само, як і ознайомлення з фондами й описами, слід починати з тих, які безпосередньо стосуються теми дослідження. Проте часто ці найважливіші матеріали важко визначити за описами. Тому ретельному їх вивченню має передувати побіжний перегляд з метою встановлення найбільш суттєвого.

Опрацювання архівних справ (одиниць зберігання).

Однією з особливостей історико-педагогічних досліджень є те, що зазвичай у науковця немає списку рекомендованої літератури, яку необхідно відшукати. Дуже часто необхідні архівні матеріали чи літературні джерела впливають випадково під час роботи з каталогами. Напевно, має значення й “історико-педагогічне чуття” науковця, його витримка, бажання знаходити щось нове і вміння (здатність) радіти поверненням із забуття документам.

Науковцям-початківцям слід пам’ятати, що назви здебільшого рукописних архівних справ не завжди повністю відтворюють зміст цих документів. Наприклад, трапляється так, що у великій за обсягом одиниці зберігання можна знайти лише 1 – 2 стор. необхідної інформації. До того ж, у назві архівної справи зміст важливих для науковців документів може і не вказуватися. Так, під час роботи в ЦДІА м. Києва була знайдена справа: “*О разрешении устройства лотерей, выставок, базаров...*” (ф. 442, оп. 642, спр.

48, арк.1-327). У цьому документі нас зацікавили лише окремі сторінки. Зокрема, на аркушах 241-248 зберігся статут Києво-Лук'янівської жіночої практичної школи домоведення, вивчення якого сприяло розробці класифікації жіночих професійних навчальних інституцій, здійсненню характеристики навчально-виховного процесу жіночих закладів освіти сільськогосподарського профілю. Як бачимо, назва цитованої архівної справи обсягом понад 300 арк. не зовсім відповідає її змісту. Подібних прикладів можна навести безліч.

Нерідко дослідники/дослідниці стикаються з *суперечливою інформацією*, що міститься в різних архівних джерелах. У таких випадках необхідно зафіксувати виявлені суперечності й проаналізувати їх, пояснивши можливі причини розбіжності думок, кількісних даних, мотивів оцінки педагогічних фактів тощо.

Кожне історико-педагогічне дослідження відображає конкретні педагогічні явища крізь призму подій та поглядів тієї чи іншої епохи. Тому працюючи з документами минулих років варто оцінювати історичні події, факти з урахуванням конкретних соціальних умов того періоду, а також сучасних тенденцій у галузі освіти, культури, мистецтва. Такий підхід сприятиме виокремленню перспективних ідей і водночас доведе хибність окремих педагогічних теорій.

Правильне розуміння та використання документів у наукових працях залежить насамперед від обізнаності дослідників у галузі документознавства. Будь-який документ міг бути складений у кількох різних за характером або зовсім однакових за змістом примірниках. Документи підрозділялися на чорнові й білові. З одного питання могло бути підготовлено декілька чорнових і білових варіантів. Підписаний біловий варіант ставав оригіналом. Абсолютно тотожні примірники документів (копії, типографські примірники) називаються дублетними².

У діловодстві державних установ біловий примірник, як правило, виконувався на гербовому папері, у лівому верхньому куті якого знаходиться штамп, в якому вказується відомство, установа або його структурна частина, дата і вихідний номер. На відміну від оригіналу, копія виготовлялася не на бланку і не підписувалася

---

² Артемчук Г.І. та ін. Методика організації науково-дослідної роботи: навч. посібник. – К.: Форум, 2000. – С. 175.

керівником установи. На ній проставлялася дата оригіналу і підпис чиновника, що підготував цей документ. Крім основного тексту, документи могли містити відповідні резолюції. Щоб не припуститися помилки в тлумаченні резолюцій, необхідно зіставити їх із текстом оригіналу документа.

Особливий інтерес для значної частини дослідників становлять документи державних установ XIX – початку XX ст., зокрема *звіти міністрів і департаментів та звіти губернаторів*. Разом із звітами або замість них адміністративні особи складали *огляди* своєї діяльності за ряд років. Статистичні та інші фактичні дані, що містилися в цих звітах, мали узагальнюючий характер. Ці звіти є історичними документами, в яких найбільш виразно концентрувався певний урядовий курс у тих чи інших галузях суспільно-економічного життя країни. Не меншу наукову цінність мають щорічні звіти губернаторів, в яких висвітлюються всі сфери життя губерній. Такі матеріали з 1880 р. почали друкувати великим тиражем типографським способом.

Потрібно враховувати, що автори багатьох документів, які зберігаються в архівах, при їх складанні могли керуватися класовими, відомчими, власними і кон'юнктурними інтересами. Для визначення достовірності матеріалів науковець повинен володіти інформацією про автора, умови і мету складання документа. Можливість співставити матеріали з іншими документами створюють умови для недопущення помилок у висвітленні та оцінці подій і явищ.

В архівних документах відомості фактичного характеру можуть бути неточними з двох причин. По-перше, деякі автори (а це здебільшого посадові особи), керуючись власними інтересами, за певних обставин могли тенденційно або неповно висвітлювати відомі їм факти і події.

По-друге, відомості, що містяться в документах, могли бути неточними і з тієї причини, що їх автори не мали у своєму розпорядженні більш точних матеріалів. Справа в тому, що деякі архівні документи не є результатом безпосереднього висвітлення дійсності, вони побудовані на даних інших джерел. До таких матеріалів належать, наприклад, деякі повідомлення статистичних установ. У деяких випадках фактичні дані запозичувалися з

періодичних джерел (газет, журналів тощо). Тому при перевірці документа потрібно встановити, чи є він першоджерелом, і якщо ні, то необхідно з'ясувати, на яких матеріалах ґрунтується.

При роботі з науковими документами дослідникам часто доводиться стикатися з необхідністю встановлення дат документів, їх авторів, адресатів, з'ясуванням змісту законодавчих актів, на які є посилання. Без цих відомостей неможливий критичний аналіз документа.

Дати архівних документів позначаються днем, місяцем і роком. Діловодські документи фіксуються по даті підпису; телеграми – по даті відправлення. Документи, складені в Російській імперії до 1 лютого 1918 р., датуються за старим стилем (за юліанським календарем); пізніші документи – за новим стилем. У кореспонденції, що надійшла з-за кордону, як правило, вказуються дати за новим стилем. Щоб перевести дату з одного стилю на інший необхідно до дати за старим стилем додати (або від дати за новим стилем відняти) для XX ст. 13 днів, для XIX ст. – 12 днів і для XVIII ст. – 11 днів. При цьому початком століття слід вважати 1 березня 1900, 1800, 1700 рр.

Якщо документ не датований або датований неточно, варто встановити його дату, керуючись датами позначок, поштових штампелів, датами подій, які в ньому розглядаються та ін. Для уточнення дат можна використати інформацію про дні тижня, свята, що згадуються в тексті документа. Якщо документ датований неточно, то на ньому буде позначка „не раніше ... не пізніше”. *Необхідно також пам'ятати, що віддруковані на друкарській машинці документи з'явилися лише в 1898 р.* (за Г.І. Артемчуком).

У діловодстві дореволюційних установ трапляються посилання на законодавчі акти, урядові розпорядження (іноді лише на номер відповідної статті). У такому разі науковець має знати про існування такого законодавства. Законодавчі документи Російської імперії зібрані в „*Полном собрании законов ...*”, яке разом з додатками нараховує 233 томи. Його видання розпочалося на початку XIX ст. Перша частина праці охоплює період з 1649 по 1825 рр., друга – з 1825 по 1881 рр., третя – з 1881 по 1913 рр. У 1911 р. видано зведений предметний покажчик до названої вище праці.

У дослідницькій практиці не допускається заміна назви

різновиду документа, характерної для певного історичного періоду, сучасною. Інформація, передана телефоном, телеграфом або радіо, іменується не за способом її передачі, а за формою та змістом. Так, наказ, переданий телеграфом, іменується наказом, а не телеграмою. Це стосується і документів, оформлених у вигляді листівок (відозви, звернення).

Не допускається заміна старих географічних назв сучасними. Якщо це іншомовний документ, то вказується мова тексту (наприклад, російською мовою).

Фіксація змісту архівних документів. Ведення записів при роботі з архівними документами – операція складна і відповідальна. Від того, наскільки правильно вона здійснюватиметься, великою мірою залежать результати і наукова цінність праці дослідника/дослідниці. Тому правильна організація опрацювання архівних документів набуває великого значення.

Виписки доцільно робити близькими за змістом до тексту оригінальних документів, позначаючи лапками ті речення і слова, що записані дослівно. Виписки краще робити у вигляді *цитат*. У майбутньому це дасть можливість уникнути неточного цитування, а також неправильного тлумачення документів.

Цитуючи документи, дослідник повинен дбайливо ставитися до їх змісту. Вилучення з цитат окремих слів і речень є небажаним, оскільки веде до перекручення змісту документа. Якщо ж з вагомих причин воно допускається, то будь-який пропуск повинен позначатися трьома крапками. Помилково пропущені в документі слова можуть бути включені в текст цитати лише у квадратних дужках. Пояснювати цитований текст необхідно поза цитатою (наприклад, у підрядковій примітці). Автором слів, взятих у квадратні дужки, є дослідник. Якщо це необхідно, то таким чином можна пояснити цитати, скорочені слова. Архаїчні закінчення слів можуть бути замінені сучасними, якщо в них допущені граматичні помилки. Дослідник має право уточнити написання великих літер.

За сучасними правилами з великої літери пишуться лише власні імена, перше слово в офіційних назвах установ, організацій, підприємств та їх структурних підрозділів, назв законодавчих та інших актів. Назви посад, чинів і титулів пишуться з маленької літери. Розділові знаки в документах, які цитуються, повинні бу-

ти розставлені відповідно чинних правил згідно змісту документа, тому особливу увагу потрібно звернути на правильне його прочитання. Ці рекомендації архівістів відповідають правилам підготовки документів до друку, тому досліднику варто з ними ознайомитися.

У практиці роботи з документами найбільш доцільними є такі способи складання виписок. Перший спосіб якнайкраще забезпечує послідовність викладення матеріалу і в подальшому допомагає правильно розшифрувати ці виписки. Вони виконуються на одному боці аркуша. Другий спосіб передбачає виконання виписок на окремих аркушах або картках, коли на кожному з них робиться лише одна виписка із документа, яка відповідає одному конкретному питанню майбутньої роботи. Така практика опрацювання джерел сприяє оперативній систематизації виписок згідно плану дослідження. Дослідник повинен пам'ятати, що кожен аркуш або картка повинні містити вихідні дані про документ (фонд, опис, справа, використані аркуші, назва використаного документа).

До речі, архіви надають платні послуги щодо виготовлення копій необхідних документів. Разом із стислими записами про документи, фотокопії та ксерокопії прискорять нагромадження та аналіз документальних матеріалів. Проте при будь-якому способі копіювання на копії мають бути зазначені: дата, автор, адресат, різновид документа, місце його виготовлення та вихідні дані.

Часто в одиницях зберігання містяться вирізки з газет, журналів й інших друкованих видань. При використанні цих матеріалів, крім архівного шифру, повинні вказуватися точні вихідні дані за правилами, встановленими для друкованих творів.

Якщо архівний документ раніше було опубліковано в збірнику або журналі, необхідно давати подвійне посилання: на видання (якщо їх декілька, то на найбільш досконале), а потім на архів (це посилання потрібно подати в дужках). Таке посилання спричинено, по-перше, тим, що з того часу, як видано документ, можливо, змінився його шифр; по-друге, щоб не виникала думка про те, що даний документ вивчався за архівним оригіналом. З цих самих причин бажано давати подвійне посилання, якщо документ було використано у працях попередників. Нарешті, дуже важливо, щоб після завершення роботи і особливо перед її виданням усі

посилання на архівні та інші матеріали були перевірені дослідником.

Систематизація дослідницьких матеріалів і написання тексту наукової роботи. Вельми важливим етапом у створенні тексту дисертації є творче опрацювання та систематизація зібраних документів. Від того, наскільки якісно дослідниця/дослідник вивчить та систематизує зібрані джерела, залежить ґрунтовність та наповнення фактичними матеріалами майбутньої дисертації.

Перш за все необхідно уважно та детально записувати *вихідні дані архівних і літературних джерел (мовою оригіналу)*. Для літературних – ПІБ автора (повністю, тому що, наприклад, у перекладі з однієї мови на іншу можна помилитися в ініціалах автора), назву твору, видавництво, місце та рік видання, загальну кількість сторінок і використані сторінки. Наприклад:

Каталогъ экспонатовъ Кіевскаго учебнаго округа на Всероссійской выставке 1913 г. (г. Кіевъ), состоящей подъ покровительствомъ Великаго князя Алексея Николаевича. – К.: Тип. Кушнеревъ и К^о, 1913. – 163 с.

В окремих дореволюційних джерелах відсутні дані про місце і рік видання. У таких випадках вихідні дані фіксуються таким чином:

Всепоподданнейшій отчетъ Кіевскаго, Подольскаго и Волынскаго Генераль-Губернатора за 1889-1893 гг. – Б. м., б. г. – 43 с.

Також досліднику/дослідниці необхідно занотувати шифр книги у каталозі бібліотеки (іноді виникає потреба повернутися до опрацьованого джерела і записаний шифр заощадить Ваш час) та назву бібліотеки, оскільки в кожній книгозбірні розроблено свою систему шифрів (див. табл. 3).

Таблиця 3

Орієнтовна картка з алфавітного каталогу літературних джерел дослідниці / дослідника

Приклад оформлення літературного джерела	Шифр джерела у бібліотечному каталозі, назва бібліотеки	Шифр джерела в особистому каталозі
<i>Буда С. За Український університет – К.: Вік, 1912. – 50 с.</i>	37 Б – 903 Державна істо-	Б5

	рична бібліотека України	
--	-----------------------------	--

Опрацьовуючи тексти *дисертацій та авторефератів*, рекомендуємо використовувати наведені вище поради, а також фіксувати місце захисту дисертацій, оскільки іноді (наприклад, якщо після захисту пройшло небагато часу) їх можна знайти лише в установі, де відбувався захист.

Якщо дослідницю/дослідника зацікавили публікації у *періодичних виданнях*, то необхідно занотувати ПІБ автора статті та її назву, назву та рік видання часопису (газети), номер видання або дату виходу в світ, використані сторінки.

Як правило, працюючи з *архівними джерелами*, рекомендується записувати назву архівної справи, роки її заповнення, назву використаного документу, назву архіву та номери фонду, опису й справи (одиниці зберігання), а також загальну кількість аркушів і використані аркуші (див. табл. 4).

Таблиця 4

**Орієнтовна картка з каталогу архівних джерел
дослідниці / дослідника**

Приклад оформлення архівної справи		Шифр джерела в особистому каталозі
назва та період заповнення	адреса у сховищі	
<i>Об устройстве вечеров и спектаклей в зданиях училищ, 1892 г.</i>	<i>ЦДІА у м. Києві. – Ф. 707, оп. 296, спр. 59, арк.1-13.</i>	48

У списку використаних джерел архівний документ має бути оформлений таким чином:

С разной перепиской по Киевской губернии, 1910 г. – ЦДІА у м. Києві, ф.707, оп. 229, спр. 126, арк. 1-508.

Складати текст дисертації можна починати й тоді, коли ще продовжується формування джерельної бази.

Слід пам'ятати, що наведені в дисертації факти або цитати повинні супроводжуватися посиланнями на джерела інформації

(номер джерела у списку використаної літератури, сторінки) [1, с. 36-37]. З цією метою при опрацюванні документів у бібліотеці чи архіві *необхідно точно вказувати номери використаних сторінок* (для літературних джерел) *та аркушів* (для архівних джерел). Слід додати, що *аркуші архівних справ на звороті переважно не нумеруються*, і тому посилання на них необхідно робити таким чином: [7, арк.5 зв.]; [108, арк. 93 зв.] тощо, де 7, 108 – порядкові номери архівних документів у списку використаних джерел.

З метою успішного написання тексту дисертації доцільно або на окремих картках, або безпосередньо у нотатках (на полях) коротко фіксувати основний зміст структурних частин літературних чи архівних матеріалів (можна різними кольорами). Дотримання цієї поради позбавить дослідниць/дослідників від додаткового перероблення опрацьованих матеріалів, оскільки позначення у тексті або на картці є інформативним матеріалом щодо змісту джерела.

Однією з особливостей історико-педагогічного дослідження є те, що в ході наукового пошуку накопичується значна кількість дослідницьких матеріалів. *Необхідно розподілити ці матеріали за змістом на певні групи і розкласти їх по тематичних папках*. Так, під час роботи над дисертацією [1] усі джерела її автором було класифіковано таким чином:

- законодавчі, нормативні й управлінські документи місцевого і загальнодержавного рівнів;
- звітна документація установ, закладів освіти різних профілів, адміністративних осіб, а також матеріали щодо проведення спеціальних з'їздів, виставок;
- історико-педагогічні дослідження з проблем розвитку освіти;
- дисертаційні роботи з історії освіти в Україні;
- монографії та нариси з історії жіночої освіти;
- навчально-методична література;
- розвідки з історії жіночого руху та жіночої особистості в Росії та Україні;
- довідкова й статистична література;
- окремі публікації, присвячені розвитку освіти жінок у дореволюційний період на території Російської імперії та в Україні.

Зібрані, систематизовані й проаналізовані дослідницькі матеріали використовуються як для написання тексту наукового твору, так і для складання *додатків* (свідоцтва, атестати, листи, статути, навчальні плани і програми, статистичні таблиці, розклади занять тощо) (див. додатки 1-7).

У додатках також можна розмістити картодіаграми, що відображають динаміку розвитку явища (поширення закладів професійної освіти по регіонах і т.д.), а також картограми – для ілюстрації змін явищ у часі за допомогою відносних показників (середня кількість осіб з вищою, середньою та нижчою освітою по регіонах тощо). Додатки є доречним яскравим ілюстративно-інформаційним доповненням тексту історико-педагогічної наукової роботи.

Важливе значення має *бібліографія*, що вказує на друківані джерела, котрі використовувались науковцями. Вона складається згідно чинних правил бібліографічного опису твору. Самостійно складений перелік використаних праць сам по собі має пізнавальне значення. Він віддзеркалює загальну культуру автора, його ставлення до науки та педагогічної діяльності.

В історико-педагогічних дослідженнях часто фігурують цитати, проте не варто зловживати ними. Слід пам'ятати, що вони використовуються і як цінний фактичний матеріал, і з метою підтвердження власних думок, і для критики помилкових (на думку автора) тверджень (правила цитування див у „Бюлетені ВАК України”. – 2000. – № 2. – С. 36-37).

Автори досліджень мають дотримуватись єдиних умовних позначень і скорочень слів. Вони повинні відповідати наявним стандартам. Відомості про ці стандарти і скорочення містяться у довідкових виданнях, енциклопедіях, словниках. На початку або в кінці наукової роботи варто подати *список умовних скорочень*.

Форми викладу матеріалів наукового дослідження будуть схарактеризовані в наступному розділі.

ФОРМИ ВИКЛАДУ МАТЕРІАЛІВ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Виклад матеріалів дослідження залежить від типу наукової публікації. Науковці мають змогу видавати монографії, підручники та посібники, друкувати статті, доповіді й тези доповідей, критичні огляди тощо. Різноманітність цих типів обумовлена різними цілями упорядкування та фіксації змісту наукової інформації, що необхідно для забезпечення обміну авторськими думками, їх широкого впровадження та використання. Тому кожна з названих наукових публікацій має специфіку викладу, а саме відповідний обсяг, стиль, структуру, логіку побудови матеріалу та інше.

Дисертація – наукова праця, підготовлена для прилюдного захисту на здобуття вчених ступенів кандидата і доктора наук. Усі повідомлення, нормативні документи щодо підготовки, оформлення, видання, захисту дисертації публікуються у „Бюлетені Вищої Атестаційної Комісії України”.

Монографія є найбільш повним і вичерпним висвітленням результатів наукової роботи, виконаної одним або групою авторів. Вона становить підсумок всебічного дослідження певного питання, що завершується одержанням фундаментальних наукових досягнень, які можуть використовуватись у наступних дослідженнях іншими авторами.

Підручник являє собою видання, що містить систематизований виклад певної навчальної дисципліни відповідно до чинної навчальної програми. Він обов'язково має бути затверджений офіційною установою з рекомендацією до використання у навчальних закладах того чи іншого типу.

Навчальний посібник – видання, яке відповідає окремим розділам програми навчальної дисципліни і може частково доповнювати підручник. Він також рекомендується для використання офіційними установами.

Основним видом оперативної публікації про нові дослідження з конкретної тематики є *стаття*. Її мета полягає в поданні інформації про проведену наукову роботу, презентації одержаних результатів для подальшої розробки цієї теми та визначенні нових актуальних проблем, що потребують розв'язання.

До обов'язкових структурних елементів статті належать такі:

постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями;

аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання порушеної проблеми і на які спирається автор;

виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття; формулювання цілей статті; виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням одержаних наукових результатів;

висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у цій галузі (Постанова Президії ВАК України від 15.02.2003 р. № 7-05/1).

Обсяг статті, як правило, обмежується 6—24 стор. (0,25 - 1,0 др. арк.). Вона друкується у фахових журналах та наукових збірниках за відповідними рубриками.

Тези — це стислий виклад основних думок, публікація яких передбачає попереднє ознайомлення учасників конференцій, семінарів, симпозіумів та інших наукових форумів з результатами проведеного дослідження, їх зміст у більш повному обсязі повідомляється автором-доповідачем в усній формі.

Матеріали наукових досліджень також можуть втілюватися у *доповідях*.

МЕТОДОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА НАУКОВЦІВ ТА ЕТИЧНИЙ АСПЕКТ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Необхідними умовами наукової праці є дотримання етичних норм, встановлення доброзичливих, творчих взаємин у колективі, успішне вирішення педагогічних проблем. Науковцю-початківцю слід дотримуватися етичних норм зокрема в процесі аналізу літературних та архівних джерел, рецензування наукових робіт, участі в дискусіях, при складанні звітів щодо результатів наукового пошуку.

У процесі опрацювання дослідницьких матеріалів перед науковцем постає проблема: які наукові положення можна викласти від свого імені, а які подати з посиланнями на відповідне джерело. Якщо у досліджуваних матеріалах містяться давно відомі факти, то їх недоцільно цитувати як авторські міркування. Якщо у працях викладено нові оригінальні міркування, то посилання на автора таких творів є обов'язковим.

Варто пам'ятати, що не можна брати цитати із „других рук”, тобто з чиеїсь праці, в якій вже зроблено посилання на неї. Попередній дослідник міг не точно процитувати або подати невірну виноску на джерело. Цитати потребують перепереверки за першоджерелом, і лише після цього їх можна використовувати у власній роботі.

Іноді дослідник перериває цитату так, як вважає за потрібне. У такому випадку „усеченная” цитата використовується науковцем як аргумент на підтримку його думки. Такий прийом роботи є неприпустимим.

Пропонуємо декілька порад щодо цитування. Цитату бажано подавати своїми словами. Це дає можливість зрозуміти, на що перш за все треба звернути увагу. Не варто зловживати цитатами, робити з наукової праці „монтаж цитат”. Бажано уникати великих цитат, оскільки вони ускладнюють читання роботи та послаблюють увагу читача.

Посилання на джерела цитати є обов'язковими. Вони подаються 1) у кінці кожної сторінки або розділу, або книги; 2) у тексті одразу за цитатою (скорочено). Якщо джерело цитати повторюється, то його подають у дужках зі словосполученнями „Там само, с. 3-9”, „Цитований твір, с. 57”.

Етичність у звітній діяльності науковця виражається в об'єктивності та вірогідності результатів дослідження, достовірності та надійності інтерпретації одержаних результатів.

Підготовка відгуків, рецензій та інших критичних матеріалів передбачає виявлення позитивних і негативних результатів наукової праці, рівня компетентності дослідника, ступеня новизни, наукової та практичної значущості роботи тощо. Критичні зауваження мають бути оформлені згідно чинних вимог, у вигляді толерантних обґрунтованих позицій. Серед основних вимог до рецензента виокремимо відсутність упередженого ставлення до автора; аналіз змісту роботи, а не характеристика її автора; високий рівень наукового аналізу; аргументованість оцінок і висновків.

Слід пам'ятати, що коректність науковця щодо оточуючих та коректність роботи з літературними джерелами значною мірою свідчать про наукову культуру дослідника, й зокрема про методологічну культуру. Вона є складовою педагогічної культури сучасного педагога і містить наступні компоненти (за Г.Х. Валєєвим):

антропологічні відомості про людину, знання провідних концепцій навчання і виховання, культура мислення й розумової праці, знання методів і методології сучасних досліджень, єдність професійного та особистісного саморозвитку, соціально-моральна позиція педагога (відповідальність за результати своєї праці).

Таким чином, етичність, методологічна культура науковців-початківців сприяють успішному здійсненню наукового пошуку в галузі історії професійної освіти і педагогіки. Від цих компонентів певним чином залежить подальша наукова доля дослідників/дослідниць, їх професійна самореалізація.

АФОРИЗМИ ПРО НАУКУ, НАУКОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ³ **(РОСІЙСЬКОЮ МОВОЮ)**

Соперничают люди с себе равными, заботятся же о мнении людей мудрых.

Аристотель

Судить о людях нужно не по тому, чего они не знают, а по тому, что и как знают.

Л. Вовенарг

Трудных наук нет, есть только трудные изложения, то есть неперевариваемые.

А. Герцен

Ученый человек – это человек, который знает достаточно для того, чтобы осознать то, чего он не знает.

П. Декурсель

Воображение! Без этого качества нельзя быть ни поэтом, ни философом, ни умным человеком, ни мыслящим существом, ни просто человеком.

Д. Дидро

Любопытство – первый реквизит карьеры учёного.

У. Кеннон

Большинство людей, стремящихся к цели, способны сделать скорее одно большое усилие, чем упорно идти избранной дорогой...

Ж. Лабрюйер

В слове «учёный» заключается только понятие о том, что его много учили, но это ещё не значит, что он чему-нибудь научился.

Г. Лихтенберг

Тому, кто не овладел наукой добра, любая другая наука лишь навредит.

М. Монтень

Разум, который не имеет определённой цели, теряется; быть везде – означает быть нигде.

М. Монтень

Творчество – особый вид деятельности, оно в самом себе несёт удовлетворение.

М. Мозм

Шум ещё ничего не доказывает: порой курица снесёт яйцо, а кудахчет так, словно снесла целую планету.

М. Твен

Избегайте тех, кто старается подорвать Вашу веру в себя. Эта черта свойственна мелким людям.

М. Твен

Когда нам кажется, что у нас крадут наши мысли, посмотрим сначала, прежде чем кричать, действительно ли они нам принадлежат.

А. Франс

...Только ослы никогда не сворачивают с дороги, и неизбежность перемен – это биологический закон.

Б. Шоу

Неизменное свойство мудрости – умение видеть чудесное в обычном.

Б. Шоу

---

³ Складено за: Удивительный мир физики (Сост. В.М. Андрианов. – Винница, 1996. – 220 с.; Слово о науке. Афоризмы, изречения, литературные цитаты. – М.: Знание, 1986. – 287 с.; Федоренко Н.Т., Сокальская Л.И. Афористика. – М.: Наука, 1990. – С.239-400.

ПІСЛЯМОВА

Методичний посібник, який Ви тримаєте в руках, розрахований на читачів, для яких наука стала або стане не лише професійною справою, а й сферою інтелектуальних інтересів і роздумів.

Автор сподівається, що запропоновані методичні рекомендації допоможуть Вам визначити стратегію історико-педагогічного дослідження, сформулювати мету і завдання, визначити предмет і об'єкт; сприятимуть ефективній організації наукового пошуку та реалізації творчих задумів, а також вибору методів, адекватних меті й завданням дослідження. Поради щодо формування джерельної бази, обробки та систематизації зібраних матеріалів, наукового викладу результатів дослідження допоможуть упорядкувати науково-дослідну діяльність та грамотно оформити дослідницькі матеріали.

Пам'ятайте, що науково-дослідницька діяльність в історико-педагогічній галузі є копіткою працею. Вона вимагатиме від Вас самовідданості, працелюбства й зацікавленості нею, системності, комунікабельності, спеціальних знань, умінь і навичок, а також бажання виконувати саме таку роботу. У ході здійснення наукового пошуку продовжується формування методологічної культури, яскраво вимальовується (або навпаки) етичний компонент Вашої наукової діяльності.

Спробуйте полюбити тему Вашої наукової роботи. За цієї умови всі труднощі будуть сприйматися Вами як тимчасові дрібні проблеми, а цікаві (особливо неочікувані) наукові знахідки будуть підтримувати позитивне світосприйняття та сприятимуть Вашій професійній самореалізації.

Таким чином, прагнення науково-дослідницької діяльності, дотримання вимог і рекомендацій щодо її планування та реалізації, наявність спеціальних знань, умінь і навичок, а також сукупність відповідних особистісних якостей сприятиме досягненню вагомих результатів наукового пошуку в галузі історії педагогіки, історії професійної освіти.

Хай щастить!

ЛІТЕРАТУРА

1. Аніщенко О.В. Розвиток професійної освіти жінок в Україні (друга половина XIX – початок XX століття): дис... канд. пед. наук: 13.00.04. – К., 2000. – 279 с.
2. Артемчук Г.І. та ін. Методика організації науково-дослідної роботи: Навч. посібник. – К.: Форум, 2000. – С. 54-209.
3. Березина В.Г. Этика и культура научной работы. – Спб., 1999. – С.24-29.
4. Богуславський М. Структура сучасного історико-педагогічного знання // Шлях освіти. – 1999. – №1. – С.37-42.
5. Валеев Г.Х. Постановка проблемы педагогического исследования // Педагогика. – 2001. – №4. – С. 19-23.
6. Гончаренко С. Критерії оцінювання якості педагогічних досліджень // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 1998. – №5. – С. 80-89.
7. Гончаренко С., Ничкало Н. Дисертаційні дослідження з педагогіки: діапазон наукових пошуків і проблем якості // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2001. – №2. – С. 6-18; №3. – С. 7-21.
8. Гончаренко С. Педагогічні дослідження: Методологічні поради молодим науковцям. – К.: РВВ АПН України, 1995. – 45с.
9. Дем'яненко Н.М. Історико-педагогічне дослідження і нова педагогічна свідомість // Регіональні перспективи. – 1999. – №8. – С. 43-44.
10. Днепров Э.Д. Народное образование как предмет историко-педагогического исследования (по материалам дореволюционной России) // Советская педагогика. – 1986. – №1. – С. 107-114.
11. Клименюк А.В., Калита А.А., Бережная Э.П. Методология и методика педагогического исследования. Постановка цели и задач исследования: Учеб. пособие. – К., 1988. – 100 с.
12. Корнієнко А.А. Задоволеність працею як психосоціальна детермінанта успішності наукової діяльності: Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05. – К., 2001. – 18 с.
13. Краснобокий Ю.М. Словник-довідник науковця-початківця. – К.: Наук. світ, 2000. – 83 с.

14. Кузин Ф.А. Диссертация: Методика написания. Правила оформления. Порядок защиты: практ. пособие для докторантов. – М.: Ось-89, 2000. – 320 с.
15. Метод исторической реконструкции в истории науки (история науки в контексте культуры) / Отв. ред. Г.А. Геворкян. – Ереван: Изд-во АН Армянской ССР, 1990. – С. 5-9.
16. Методология историко-научных исследований: реферативный сборник. – М.: ИНИОН, ИИЕТ, 1978. – С. 182-183.
17. Непийвода Н.Ф. Автор наукового твору: спроба психологічного портрета // Мовознавство. – 2001. – №3. – С. 11-23.
18. Ничкало Н.Г. Развитие в Украине исследований по проблемам педагогики и психологии профессионального образования на рубеже столетий. – К.: Наук. світ, 2001. – 67 с.
19. Ничкало Н.Г. Професійна педагогіка: проблеми і перспективи досліджень // Соціально-гуманітарна освіта України та шляхи її розбудови: Всеукр. нарада завідуючих кафедрами соціально-гуманітарних дисциплін. – К.: Генеза, 1997. – С. 44-50.
20. Овчинников А.В. О научных подходах к изучению истории просвещения // Педагогика. – 2001. – №2. – С. 66-70.
21. Оноприенко В.И. Методологические схемы изучения прошлого // Наука та наукознавство. – 1999. – №1. – С. 29-35.
22. Основи педагогічних досліджень: навч.-метод. посібн. / Рудницька О.П., Болгарський А.Г., Свистельнікова Т.Ю. – К.: Експрес – Об'ява, 1998. – 143 с.
23. Основні вимоги до дисертацій та авторефератів дисертацій // Бюлетень ВАК України. – 2000. – №2. – С. 28-40.
24. Сидоренко В.К., Дмитренко П.В. Основи наукових досліджень: Навч. посібник. – К., 2000. – 259 с.
25. Сухомлинська О. Концептуальні засади розвитку історико-педагогічної науки в Україні // Шлях освіти. – 1999. – №1. – С. 41-44.
26. Щербініна О.П. До проблеми бібліографії як методу наукових досліджень // Вісник Харківської державної академії культури. – 2001. – Вип. 7 – С. 58-68.

Додаток 1

Свидетельство на звание учительницы рукоделия О.М. Ахматовой⁴

Свидетельство

Дано сие дочери статского советника Ольге Михайловне Ахматовой в том, что она, как видно из представленных ею документов, родилась 31-го мая 1894 года, вероисповедания православного, имеет аттестат за № 146 об окончании 7-ми классов Черкасской женской гимназии А.В. Самойловской от 7-го июня 1912 г., а равно в том, что она подвергалась в испытательной комиссии, образованной при Киевской женской гимназии Св. княгини Ольги, экзамену на звание учительницы рукоделия в женских гимназиях, согласно правилам 30 марта 1909 года об этих испытаниях, причём оказала следующие успехи:

1. По общему рукоделию – хорошие (4)
2. По кройке и изготовлению платья – отличные (5)
3. По кройке и изготовлению белья – удовлетворительные (3)
4. По изящному рукоделию – удовлетворительные (3)
5. По рисованию с композицией и по черчению – удовлетворительные (3)
6. По методике рукоделия – отличные (5)
7. По товароведению – хорошие (4)
8. По ремесленному счетоводству – хорошие (4)
9. По гигиене – отличные (5)

Установленный пробный урок выполнила отлично (5)

Настоящее свидетельство подлежит представлению в Канцелярию Попечителя Киевского учебного округа для обмена на таковое же установленной формы, для получения прав и преимуществ, предоставленных учительницам рукоделий в женских гимназиях и прогимназиях, согласно закону.

г. Киев. Июня 2-го дня 1916 года № 126.....

Председатель Испытательной Комиссии.....

Члены Испытательной Комиссии.....

⁴ ЦДА. – Ф. 707. – Оп. 83. – Спр. 51. – Арк. 20

Додаток 2

Розклад занять відділу Прикладних мистецтв та Художньо-живописного відділу Катеринославських Архітектурно-Художніх Курсів С.Л.Бейліна (III семестр, 1914 – 1916 рр.)⁵

№ п/п	Понеділок	Вівторок	Середа	Четвер	П'ятниця	Субота
1.	Малювання	Художнє рукоділья	Живопис	Живопис	Художнє рукоділья	Живопис
2.	Алгебра	Художнє рукоділья	Живопис	Живопис	Художнє рукоділья	Живопис
3.	Архітектурне креслення	Технічне креслення	Вивчення Стилей	Архітектурне креслення	Історія мистецтв	Історія мистецтв
4.	Арифметика	Алгебра	Геометрія	Архітектурне креслення	Архітектурне креслення	Хімія
5.	Проекційне креслення	Геометрія	Фізика	Будівельні роботи	Архітектурне креслення	Геодезія
6.	Архітектурні форми	Громадянська архітектура	Архітектурне Креслення	Архітектурні форми	Малювання	Геодезія
7.	Архітектурні форми	Хімія	Архітектурне Креслення	Фізика	Малювання	Технічне креслення
8.	–	Малювання	Каліграфія	Громадянська архітектура	Проекційне креслення	Будівельні роботи
9.	–	Малювання	Каліграфія	Скульптура	–	–
10.	–	–	–	Скульптура	–	–

⁵ Отчёт о деятельности Екатеринославских Архитектурно-Художественных Курсов, учреждённых ... С.Л. Бейлиным за 1914-1916 г. – Екатеринослав, 1917. – С. 18-19.

Додаток 3

**Розподіл лекційних годин і практичних занять
у першому відділенні Київських Самаритських жіночих курсів
(III і IV семестри, 1909-1910 рр.)⁶**

№ п/п	Назви лекцій та практичних занять	Кількість годин	
		III семестр	IV семестр
1.	Фізіологія	2	2
2.	Загальна патологія	2	2
3.	Діагностика	2	2
4.	Фармакологія	2	2
5.	Хірургічна патологія	2	2
6.	Місцева патологія	2	2
7.	Інфекційні хвороби	2	2
8.	Дитячі хвороби	2	2
9.	Шкірні та венеричні хвороби	2	2
10.	Масаж	2	2
11.	Патологічна анатомія	2	2
	Практичні заняття		
12.	з аналізу сечі (по групах)	1	–
13.	в аптеці (по групах)	3	2
14.	з бактеріології (по групах)	1	1
15.	“Лікарський масаж” при кабінетах “внутрішньому”, хірургічному та гінекологічному (по групах)	8	12
Усього		35	36

⁶ Устав Самаритских Женских Курсов при Обществе Трудовой Помощи для интеллигентных женщин... – К., 1909. – С. 11.

Додаток 4

Планування уроків і практичних занять у Межигірській нижчій жіночій "сільсько-хозяйствено- домоводственої школі" першого розряду (1916 р.)⁷

№ п/п	Назви предметів і практичних занять	Кількість годин на тиждень			
		1 клас	2 клас	3 клас	Разом
1.	Закон Божий	1	1	1	3
2.	Російська мова	3	2	1	6
3.	Арифметика	2	2	–	4
4.	Географія	2	–	–	2
5.	Історія	2	–	–	2
6.	Основні відомості з природничих наук (хімії, фізики, ботаніки, зоології)	8	3	–	1
7.	Сільське господарство з садівництвом, городництвом, бджільництвом і основними відомостями з сільськогосподарської економії та рахівництва	–	6	6	12
8.	Скотарство з молочним господарством і "скотоврачевание"	–	4	4	8
9.	Птахівництво	–	–	2	2
10.	Законознавство	–	–	2	2
11.	Гігієна	–	–	2	2
12.	Навчально-демонстративні заняття, екскурсії та "наряди"	6	6	6	18
13.	Практичні заняття з домоведення і рукоділля	6	6	6	18
14.	Підготовка домашніх і самостійних робіт	12	12	12	36
15.	Сільськогосподарські роботи і чергування (зимовий період)	12	12	12	36
16.	Сільськогосподарські роботи і чергування (літній період)	42	42	42	126
Р а з о м		96	96	96	228

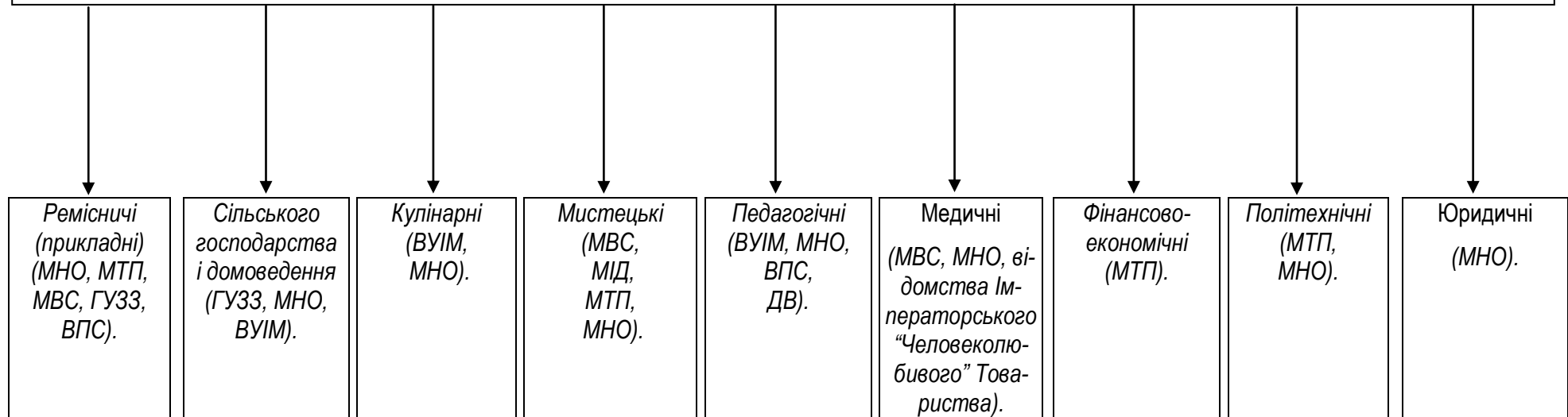
⁷ Устав Межигорской низшей женской селско-хозяйственно-домоводственной школы 1-го разряда. - К., 1917. – С.4-6.

Додаток 5
Порівняльна характеристика зарубіжних навчальних
закладів промислового профілю (1881-1898) [1, с.58]

№ п/п	Назва закладу, рік заснування, країна	Відділи	Умови вступу	Тривалість навчання	К-сть год.на тижд.
1.	Промислова школа у Берліні (1883 р.), Німеччина	1. Для торгових службовців. 2. З ткацького малювання. 3. Для закрійниць. 4. З в'язання. 5. Для вишивальниць. 6. З фарбування.	16 років і "достатня освіта"	6 місяців	44
		Вечірні		2-4 місяці } 6 міс.	44 34 44 30 44
		1. Для торгових службовців. 2. З фарбування. 3. З окремих предметів.	— — —	1 міс. 2 міс. за бажанням	6 6 до 8
2.	Промислова школа у Бремені (1890 р.), Німеччина	1. Ткацький. 2. Плетення мережив. 3. Фарбування і оздоблення. 4. З малювання. 5. З вишивання.	16 років і закінчення початкової школи	1	44
		Вечірні		1 1 1 4 1	3-12 3-12 44 3-12
		1. З ткацтва. 2. З ткацького малювання.	— —	2 за бажанням	6-8 6
3.	Професійно-господарське жіноче училище в Парижі (1881 р.) Франція	I клас	З 12-15 років і повна середня освіта	3 роки	38
		II клас			38
		III клас			38
4.	Професійне жіноче училище Мартіньєр у Ліоні (1898 р.), Франція	1. Комерційне і рахівництва. 2. Прикладного малювання і красних рукоділь. 3. Крою і шиття.	З 12 років	3 роки	15 17,5 17,5

Додаток 6

Фахові навчальні заклади за видом професійної підготовки та їх підпорядкування різним відомствам

Додаток 7

Титульна сторінка посібника

М. КЛИМА.

АЗБУКА ДОМОВОДСТВА

И

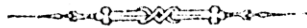
ДОМАШНЕЙ ГИГИЕНЫ

для самообразования и женскихъ учебныхъ заведеній.

ПЕРЕВЕДЪ

съ пятого вѣмецкаго изданія, съ измѣненіями и дополненіями,

Баронъ Н. А. Корфъ.

С.-ПЕТЕРБУРГЪ.

Типографія д-ра М. А. Хана. Ковенскій пер., д. № 14.
1883.

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ ВИДАННЯ

АНИЩЕНКО ОЛЕНА ВАЛЕРІЇВНА

**НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ З ІСТОРІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ ТА
ІСТОРІЇ ПЕДАГОГІКИ: МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
НАУКОВЦЯМ-ПОЧАТКІВЦЯМ**

Редагування авторське.

Комп'ютерний набір, макетування – О.Л. Кравчук.

Технічний редактор – М.М. Лисенко

Тираж виготовлено з оригінал-макету замовника

Підписано до друку 29.05.2003
Гарнітура Computer Modern
Замовлення № 82

Формат 60x84/16
Ум. друк. арк. 2, 7

Папір офсетний
Тираж 195

Видавництво
Ніжинського державного педагогічного університету
імені Миколи Гоголя,
м. Ніжин, вул. Кропив'янського, 2

 8(04631) 2-22-37

E-mail: ndpu@nezhin.ukrsat.com